

TÜRKİYE'YE SİĞINAN SURIYELİ SANATÇILAR VE SANAT ANLAYIŞLARI*

SYRIAN ARTISTS TAKING REFUGE IN TURKEY AND THEIR APPROACH OF ART*

Bülent ORAL**

Büşra Nur ALTAN***

ÖZ

Bu araştırma, Suriye'deki savaşın ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin sanatçılar ve eserleri üzerinden irdelenmesini amaçlamaktadır. Savaşlar toplumları ve bireyleri doğrudan etkileyen büyük olayların başında gelir. Haliyle toplumsal ve bireysel yaşamda savaşın öncesi ve sonrası arasında büyük farklılıklar görülür. Birçok sanatçı da savaş öncesi, savaş süreci ve sonrasındaki bireysel ve toplumsal değişimleri yetenekleri doğrultusunda ifade etmişlerdir. Türkiye'ye göç eden sanatçılardan bir kısmı ile yapılan görüşmeler ve incelemeler neticesinde sanatçıların bu süreçten doğrudan etkilendikleri ve bu durumun sanat eserlerine belirgin bir şekilde yansıdığı görülmüştür. Süreç içerisinde sanatçıların eserlerindeki konu, tema, renk ve teknik bakımdan dikkat çekici farklılıklar bu çalışmanın yönünü belirleyen önemli birer unsurdur. Sanatçıların savaş öncesi dönemde peyzaj, kent silüeti, portre ve az sayıda toplumsal olayı konu edindikleri görülürken savaş sonrasında ise resmettikleri öğelerin özgün rengine genel olarak sadık kalıp daha çarpıcı anlatımlara yöneldikleri gözlemlenmiştir. Savaş öncesi, sanatçıların figür kullandıkları eserlerde var olan soyutlamacı yaklaşım savaş sonrası yapılan eserlerde de görülmekle beraber bu dönemde figürdeki soyutlamacı anlatımın etkisi giderek artmıştır. Sanatçılar eserlerinde doğrudan siyasal bir tavır koymamış, savaşın insan ve çevresi üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Mülteci, Resim, Heykel, Suriye, Savaş.*

* Bu makale; Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, Doç. Dr. Bülent ORAL'ın danışmanlığında Büşra Nur ALTAN tarafından hazırlanan 'Ortadoğu'daki Savaşın Ortaya Çıkardığı Bir Sorunsal Olarak Türkiye'deki Mülteci Sanatçılar ve Sanat Anlayışları' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca KBÜ BAP Koordinatörlüğü SYL-2019-2015 proje kapsamında finansal destek alınmıştır.

* This article was produced from the master's thesis titled 'Refugee artists in Turkey and their sense of art as a problematic arising by the war in the Middle East', prepared by Büşra Nur ALTAN under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Bülent ORAL, at Karabük University Graduate Education Institute, Department of Art History. In addition, KBÜ BAP Coordination Office was financially supported within the scope of the SYL-2019-2015 project.

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1247-4679> ♦ E-mail: bulentoral@karabuk.edu.tr

** Uzman Sanat Tarihçisi.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1839-1073> ♦ E-mail: altanbusnur@gmail.com

ABSTRACT

The purpose of this study is to look at the negative effects of the Syrian war through the eyes of artists and their works. Wars are one of the major events that directly affect societies and individuals. The most important element in understanding and explaining how wars cause change in societies is objective historiography, but it is not the only option. Those who witnessed the events and told or wrote about their personal experiences are valuable sources of information and evaluation. However, language is not the only means of expressing human emotions. Aside from written texts, the visual arts are an important means of expressing feelings about many historical events. Individual responses frequently include various responses by scientists and thinkers. In fact, there are significant differences in social and individual life before and after the war. Many artists used their abilities to express individual and social changes before, during, and after the war. On March 15, 2011, one of the popular uprisings or civil wars known as the “Arab Spring,” “Arab Winter,” “Arab Awakening,” “Arab Revolt,” or “Arab Revolution” erupted in Syria. Turkey, like all of Syria’s neighbours, has been greatly impacted by the civil war. People from various occupational groups arrived in Turkey during this migration. These professional groups included well-known painters and sculptors.

The interviews and examinations conducted with some of the artists who migrated to Turkey revealed that the artists were directly affected by this process, which was clearly reflected in the works of art. The artists Abd Allatif Aljeemo, Ahmad Haj Omar, Ahmad Raid Mohamad, Akram Saffam, Eyas Jaafar, Ibrahim Alhassoun, Imad Habbab, Khayyam Zedan, Mustafa Teet, and Zolfaqar Shaarani, on the other hand, voluntarily participated in the research and were thus the subject of the article. It is observed that the colour preferences of the majority of the artists discussed in this article have changed in the works they created after their migration. As a result, there is an intense use of grey, black, and its tones in the post-war works, which are generally regarded as symbols of sadness and unhappiness. On the other hand, some artists continued to use the warm colours they used before the war in their post-war works.

The striking differences in the subject, theme, colour, and technique of the artists’ works are an important factor in determining the direction of this work. It was discovered that during the pre-war period, the artists concentrated on landscape, city silhouette, portrait, and a small number of social events, whereas after the war, they remained faithful to the original colour of the items they painted and tended to be more striking expressions. Although the abstractionist approach seen in works where artists used figures prior to the war could be seen in works made after the war, the effect of the abstractionist expression on the figure gradually increased during this period. In the post-war period, most of the artists used abstractionist approaches to depict cities, settlements destroyed by the war, and people who migrated and witnessed them.

Artists have not approached their works with a party-like political attitude. The only political attitude that can be expressed in their works is opposition to war. This contrast stems from the major themes that they cover in depth in their charts. While this informs the audience about the negative effects of war on human psychology, it also reveals the observed change and development of the conditions created by war and migration on artists and works of art.

Keywords: *Refugee, Painting, Sculpture, Syria, War.*

Giriş

Savaş, yaşamı birçok açıdan önemli oranda etkileyen bir olgudur. Savaşın yaşamda ortaya çıkardığı bütün tahribata rağmen savaş yanlılarının sayısı azımsanmayacak oranlarda olabilmektedir. Buna paralel olarak bilim ve sanat çevrelerinde de savaş karşıtlığı yaygın olmakla birlikte savaşı savunan duruşlar da görülür. Özellikle İtalyan Fütüristlerin savaş yanlılığı¹ ilerlemeci bir bakışa dayanmakla beraber savaşın sonuçlarının bir parçası olmalarını gizleyememiştir. Dadaistler ise savaş karşıtlıkları ile öne çıkmıştır.² Bunun yanı sıra Fizikçi Albert Einstein'ın, Psikanalist Sigmund Freud'dan “savaş belasını insanların başından uzaklaştırabilmek için neler yapılabileceği”³ hususunda görüş istemesi de dikkat çekicidir. Ayrıca bu örnekleri çoğaltmak da mümkündür.

Savaşların toplumlara ne yönde değişim yaşattığını anlamakta ve anlatılmakta en önemli unsur nesnel tarih yazıcılığı olmakla beraber tek seçenek de bu değildir. Olaylara tanıklık edenlerin, kişisel deneyimlerini anlatması veya yazması önemli bir bilgi ve değerlendirme kaynağıdır. Bu anlatım dil yetisine dayanır. Dil yetisi, sembollerini temsil etme ve sembollerle düşünme temel yetisinin doğurduğu ikinci bir yetidir.⁴ Ancak, insanın duygularını ifade etme aracı yalnızca dile bağlı da değildir. Tarihte yazılı metinler dışında birçok olaya dair, olup bitenleri anlatmanın önemli araçlarından biri de görsel sanatlardır. Örneğin İspanyol romantik ressam Francisco Goya'nın (1746-1828) “The third of may, 1808/3 Mayıs 1808”, Türk modernist ressam Sami Yetik'in (1878-1945) “Milli Mücadele” ile “Sarıkamış Bozgunu”, İspanyol kübist ressam Pablo Picasso'nun (1881-1973) “Guernica” ve Meksikalı müralist ressam José Clemente Orozco'nun (1883-1949) “Study for Dive Bomber and Tank/Bombardıman Uçağı ve Tank” adlı tabloları bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Bu tablolar, olayların mümkün olduğunca doğrudan bir tuval üzerinde anlatılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Halbuki savaşın tahribatı, yalnızca yıkık binalar, ölmüş insan bedenleri, patlayan bombalar, ateşlenen tüfekler ile aktarılmamış, ayrıca insanların ruh hallerinin biçim ve boya aracılığıyla tuvale taşınması da söz konusu olmuştur. Savaş ve bunun getirdiği sonuçların insanlarda oluşturduğu duygusal kırılmalara tanıklık eden sanatçılar bu durumu çeşitli anlatım yöntemleriyle tuvale aktarmışlardır.

Dolayısıyla savaş karşıtı eserler yalnızca edebiyat, felsefe gibi bilimlerde karşımıza çıkmaz, resim, heykel ve kavramsal sanat türlerinde de çarpıcı bir şekilde öne çıkan ve ses getiren sanat eserleri görülür. Anlatım dili olarak resim, heykel ya da kavramsal sanat türündeki eserler de savaş sürecini anlamamıza ve analiz etmemize olanak sağlar. 2010 yılında Tunus'ta başlayıp Ortadoğu'ya yayılan.⁵ Adı “Arap Baharı”, “Arap Kışı”, “Arap Uyanışı”, “Arap İsyanı” veya “Arap Devrimi” gibi kavramlarla

1 Lynton, 2015, 87.

2 Altınyıldız Artun ve Artun, 2018, 26.

3 Freud, 2019, 97.

4 Özakpınar, 2018, 14.

5 Dede, 2011, 23-24; Oğuzlu, 2011, 9; Usul, 2011; 1; Doğan ve Durgun, 2012, 62; Doster, 2013, 56; Demirtaş, 2014, 13.

isimlendirilen halk ayaklanmaları veya iç savaşlardan biri de 15 Mart 2011 tarihinde Suriye’de ortaya çıkmıştır.⁶ Bu iç savaştan Suriye’nin bütün komşuları gibi Türkiye de birçok açıdan etkilenmiştir. İç savaştan kaçarak Türkiye’ye sığınmacı⁷ ve/veya mülteci⁸ statüsünde büyük çaplı ilk göç⁹ dalgası 2012 yılında meydana gelmiştir.¹⁰ Bu göç esnasında çeşitli meslek gruplarından insanlar Türkiye’ye gelmiştir. Bu meslek grupları arasında ressam ve heykeltıraş kimliği ile tanınan sanatçılar da yer almıştır. Savaşın ilk yıllarında Türkiye’de oldukça fazla sayıda olan bu sanatçıların bir kısmı fırsat buldukça Avrupa’ya göç etmiştir.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde 2018 yılından günümüze değin Türkiye’de elliden fazla sığınmacı ressam ve heykeltıraş tespit edilmiştir. Farklı cinsiyet ve yaş aralıklarında olan bu sanatçılardan iletişim kurulabilenlerin önemli bir kısmı çeşitli sosyal, siyasi ve kişisel kaygılardan dolayı bu araştırmaya dahil olmak istememişlerdir. Buna karşın sanatçılardan Abd Allatif Aljeemo, Ahmad Haj Omar, Ahmad Raid Mohamad, Akram Saffam, Eyas Jaafar, Ibrahim Alhassoun, Imad Habbab, Khayyam Zedan, Mustafa Teet ve Zolfaqar Shaarani kendi istekleriyle araştırmaya dahil olmuş ve böylece makaleye konu edilmişlerdir. Bu çalışmada adı geçen sanatçıların yaşamlarına, sanat eserlerine ve sanat anlayışlarına odaklanılarak savaş öncesi ve sonrasında etkileri bir arada irdelenmiştir.

Bu sanatçıların bir kısmı, Suriye’de aldıkları eğitim esnasında sanat akımları ve sanat tarihi hakkında yeterli bilgi ve kaynağa ulaşamadıklarını dile getirmişlerdir. Türkiye’ye göç ettikten sonra bilgi ve kaynak noktasında daha çok veriye ulaştıklarını ve uluslararası platformlarda düzenlenen çağdaş etkinliklere daha fazla katılabildiklerini ifade etmişlerdir. Sanat tarihi hakkında daha fazla bilgi edinen, birçok çağdaş etkinliği izleyen veya bu etkinliklere katılan sanatçılar böylece daha bilinçli eserler ürettiklerini ve olumlu yönde gelişim gösterdiklerini de belirtmişlerdir.

6 Çelik, 2014, 97.

7 Sığınmacı: IOM “sığınmacı” kelimesini 2011 yılında; yaşadığı ülkeyi güvenlik sebepleri yüzünden terk edip başka bir ülkeye sığınan ve sığındığı ülkeye mülteci başvurusunda bulunan kişiler olarak tanımlamaktadır. Mülteci başvurusu neticesinde olumsuz sonuç alan kişiler sığınmacı oldukları ülkeyi terk etmek mecburiyetindedir (IOM, 2011, s.12).

8 Mülteci: Çeşitli sebeplerden dolayı kendi ülkesi dışında bir ülkenin koruması altında olan birey veya bireyler olarak tanımlanabilir. IMO mülteci kelimesini 2011 yılında; ırk, din, ulus veya siyasal sebeplerden dolayı yaşadığı ülkeyi terk etmiş ve başka bir ülkenin güvencesi altında olan birey olarak tanımlamaktadır (IOM, 2011, s. 80-81).

9 Göç: “Göç” kelimesi sözlük anlamına göre; “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK).

10 Sandıklı ve Semin, 2012, 184; Deniz, 2014, 76; Demir, 2016, 144; Pınar, 2018, 134.

Türkiye'deki Mülteci Sanatçılar

1. Abd Allatif Aljeemo

1983 yılında Suriye'nin Ce-rablus kentinde doğan Abd Allatif Aljeemo, 2009 yılında Şam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nden mezun olmuş, 2013 yılında Türkiye'ye sığınmıştır (Röportaj, 2019).

Türkiye'ye sığınmacı olarak gelen sanatçının savaş öncesi eserlerinde yoğun olarak sarı ve turuncu renk tonları ile empresyonist ve soyut ekspresyonist çalışmalar yaptığı görülmüştür (Res. 1). Bu dönem eserlerinde tuval üzerine akrilik boya tekniği kullanan sanatçı tek bir konuya bağlı kalmayan figüratif ve peyzaj içerikli eserler üretmiştir (Res. 1-2).

Aljeemo'nun savaş ve sonraki dönemlerde ise siyah, mavi, yeşil ve sarı renk tonları ile ekspresyonist ve soyut ekspresyonist eserler verdiği görülmektedir (Res. 3).

Sanatçı Suriye'de yaşadığı dönemde yaptığı eserlerde insanı, doğayı ve çeşitli nesnelere soyutlamacı anlayışta renkleri tabakalar halinde yoğun olarak işleyerek betimlemiştir. Bu çalışmalarda geometrik soyutlamayı barındırdığı gibi fovistlere benzer şekilde renkler çığ fakat konturları ve renk geçişleri fovistlerden farklı olarak post-empresyonist ve soyut ekspresyonist bir yorumla ele alınmıştır (Res. 1).

Bu dönem eserlerinde de teknik olarak çeşitliliğe yönelen sanatçı konu olarak 2016 yılından itibaren özellikle figüratif çalışmalarda

Resim 1: Abd Allatif Aljeemo, İsimiz (Anonymous), Tuval Üzerine Akrilik Boya, 2011. (Abd Allatif Aljeemo'nun Arşivinden, 2019).

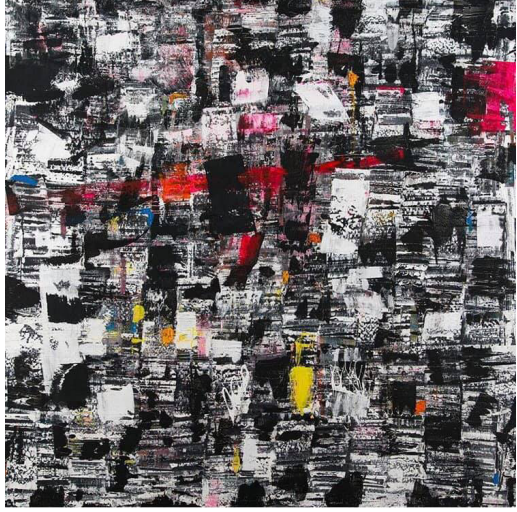
Resim 2: Abd Allatif Aljeemo, Dörtlü Portre (Quad Portrait), Kâğıt Üzerine Kömür, 2016. (Abd Allatif Aljeemo'nun Arşivinden, 2019).

mekân kaygısı gütmeyen şiddet ve savaş imgelerine odaklanmıştır. İlerleyen yıllarda sanatçının çalışmalarında ele aldığı konu, değişime uğramış ve çoğunlukla kent imgeleri tasvir etmeye başlamıştır. “Suriye Toprakları” (Res. 3) adlı çalışmasından da anlaşılacağı üzere sanatçı Suriye’de yaşadığı savaş ortamından uzaklaşmamış ve eserlerinde savaşın etkisinde kalan Suriye kentlerini ele almıştır. “İsimsiz/Anonymous” (Res. 1) ile “Dörtlü Portre/Quad Portrait” (Res. 2) ve “Suriye Toprakları/Syria Land” (Res. 3) adlı eserleri karşılaştırıldığında da sanatçının savaş sonrasında turuncu ve sarı yerine; gri, siyah ve kısmen de mavi tonları kullanması dikkat çekicidir.

Sanatçı Türkiye’ye sığındıktan sonraki eserlerinde Suriye’deki savaşın ortaya çıkardığı yıkımı ve göçün etkisini oldukça çarpıcı bir şekilde yansıtmıştır. Eserlerindeki sıcak ve çarpıcı renkler bu dönemde yerini koyu, gri ve siyah tonlara bırakmıştır. Eserlerde insan ve hayvan figürleri daha görünür ve ön plandadır. Figürler, nesnelere ve doğaya koyu tonda betimlenmiş olup ürkütücü bir görünümde ele alınmıştır. İnsan figürlerinin ifadeleri korku, dehşet ve umutsuzluk duygusunu yansıtan bir anlatıma sahiptir. Figürler keskin kontürlerle ayırt edilirken biçimsel bir uyum gözetilmemiş, ifadeci anlatım biçimsel uyumun önünde yer almıştır. Sanatçının bu dönemdeki eserlerine hâkim olan sanat anlayışının Norveçli ekspresyonist sanatçısı Edward Munch’ün (1863-1944) dışavurumcu yaklaşımına benzerlik gösterdiği de savunulabilir.

Özellikle 2018 yılından sonra sanatçıda yeniden savaş öncesi yaşamında ortaya koyduğu eserlere benzer yaklaşımlar görülmeye başlar. Bu dönem çalışmalarında rengin tuvaldeki hakimiyeti kendini yeniden hissettirir. Betimlemelerinde figürlerin görünürlüğünün daha da azaldığı soyut üslûpta doğa ve kent görünümüne ağırlık verdiği görülmektedir. 2020 ve sonrasındaki eserlerinde ise figür yeniden tuvale taşınmış olsa da soyut ve renkçi tutumun hâkim olduğu, doğayı ve insanı daha yalın bir anlatımı tercih ettiği gözlenir.

Sanatçının savaş öncesi, göç esnası ve göç sonrasındaki gelişmelerin iç dünyasına yansımaları eserlerinde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Başlangıçta savaşın etkisiyle eserlere yansıyan umutsuzluk duygusu, savaşın şiddetinin azalması ve yaşadığı ülkedeki gelişmelerin kendisinde yarattığı olumlu etkiyle birlikte azalmış ve bu durum renk kullanımı ve biçime yansımıştır.

Resim 3: Abd Allatif Aljeemo, Suriye Toprakları (Syria Land), Tuval Üzerine Karışık Teknik, 200x200 cm, 2019. (Abd Allatif Aljeemo’nun Arşivinden, 2019).

2. Akram Saffan

1967 yılında Suriye'nin Deyrizor kentinde dünyaya gelen Akram Saffan, sanat eğitimini özel bir kurumda almıştır. 2016 yılında Rakka kampından kaçan Akram Saffan, can güvenliğinin olmaması sebebi¹¹ ile Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Röportaj, 2019)

Sanatçı figür ağırlıklı çalışmıştır. İnsanı farklı duygu durumlarında ifade ettiği çalışmalarında ekspresyonist, sembolik ve realist yaklaşımlar belirleyici olmuştur. Bazı eserlerinde aile bireylerini natürel bir anlatımla ifade ettiği görülen sanatçının, kişileri doğal görünümle-ri ile olduğu gibi betimlediği ve yüz hatlarını gerçekçi bir şekilde anlattığı gözlemlenmektedir.

Çalışmalarında çoğunlukla insan kafasını büst ya da portre şeklinde betimleyen sanatçının yer yer insan bedenini bir bütün olarak kullandığı da görülmektedir. Saffan bu dönem betimlemelerinde acı, kaos, hüzn, dehşet, haykırış, tutsaklık, parçalanmışlık vb. duyguları dışavurumcu bir tutum ile ortaya koyar. Sanatçı, figürü birçok kez de kent dokusuna özgü unsurlarla birlikte işlemiştir. Bu yaklaşıma sahip "İsimsiz/Anonymous 1998" (Res. 4) adlı eseri dikkat çekicidir. Bu eserde portre, mimari öğelere gönderme içiren nesnelere ve bunların bir aradalığı ile oluşturulan dışavurumcu dil dikkat çekicidir.

Sanatçı, eserlerinde özgürlüğün önemine de çokça vurgu yapmıştır. Örneğin "İsimsiz/Anonymous 2015" (Res. 5) adlı eserinde iki kolu iki yana doğru uzanan, büyük oranda çıplak bir erkek figürünün başı bir kuş olarak işlemiştir. İki yana açık kollardan aşağı doğru uzanan nesnelere zindanlara vurgu yapmıştır. Sanatçı, tutsak edilmiş bir insanın her şeye rağmen düşüncelerinin özgür kaldığını ifade edecek şekilde politik bir bakışı sembolizmden yararlanarak ifade etmiştir.

Akram Saffan'ın savaşın seyrinin her geçen gün kötüleşmesinden ötürü hayatının riske girmesi, ülkesinin bir açmazda sürüklenmesi sonucu göç etmek zorunda kalmasıyla beraber eserlerindeki anlatım dilinde yaşanan sıkıntılar artarak devam etmiştir. Sanatçı

Resim 4: Akram Saffan, İsimsiz (Anonymous), Mermer, 1998. (Akram Saffan'ın Arşivinden, 2019).

11 Bölgede konuşlanmış bazı radikal İslami söylemleri ile bilinen örgütlerin, heykeli Tanrıya şirk koşma olarak yorumlayıp, arkeolojik değere sahip heykelleri yok edip, heykeltıraşları da öldürmekle tehdit etmeye varacak uygulamalara gittikleri yer yer görülmüştür.

Resim 5: Akram Saffan, İsimsiz (Anonymous), Kil ve Metal Çubuk, 2015.
(Akram Saffan'ın Arşivinden, 2019).

Türkiye'ye sığındıktan sonra yine insan figürünü merkezine alan veya kent ve insanı bir arada işlediği eserlerinde acı, kaos, tükenmişlik, yıkım vb. duyguları çok daha keskin bir ifadeyle dışavurumcu bir anlatımla sergilemiştir.

Portre/büst çalışması olan “İsimsiz/Anonymous 2017” ve “İsimsiz/Anonymous 2018” adlı eserleri bir insan figürü üzerinden Suriye savaşının ve içsel tükenmişliğin ifade edildiği oldukça çarpıcı örneklerdir. Tüm bunların yanı sıra portreci tarzdan farklı bazı eserleri de vardır. Buna en iyi örnek “İsimsiz/Anonymous 2018” (Res. 6) adlı eserdir. Göç temasını gerçekçi bir anlatımda yalın bir şekilde aktaran bu çalışmada bir ailenin yanlarına alabildiği bazı eşyalar ve aile üyeleriyle birlikte yaptıkları göç işlenmiştir.

Sanatçı, Türkiye'ye gelmeden önce mermer ve kil ağırlıklı malzeme ile çalışırken Türkiye'ye geldikten sonra kil ve ahşap malzemenin öne çıktığı eserler verdiği görülmektedir. Ayrıca sanatçının bazı eserlerini boya kullanarak renklendirme yapması

Resim 6: Akram Saffan, İsimsiz (Anonymous), Kil ve Metal, 2018.
(Akram Saffan'ın Arşivinden, 2019).

dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde portre çalışmaya devam eden sanatçının yaptığı portreler, portre ve mekân sentezi olarak karşımıza çıkarken genellikle tema olarak savaş esnasında yaşanan zulüm ve göç yolundaki olaylar işlenmiştir.

Resim 7: Akram Saffan, İsimsiz (Anonymous), Ahşap, 2017. (Akram Saffan'ın Arşivinden, 2019).

3. İbrahim Alhassoun

1972 yılında Suriye'nin Halep kentinde dünyaya gelen İbrahim Alhassoun lisans ve yüksek lisans eğitimini Şam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde tamamlamıştır (Röportaj, 2019). 2014 yılında Türkiye'ye göç eden sanatçı savaş öncesi dönemde genel olarak sarı, mavi ve turuncu renk tonları ile kübik çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde tuval üzerine yağlı boya tekniği kullanan sanatçı konu olarak figür ve kent betimlemeleri (Res. 8) resmetmiştir.

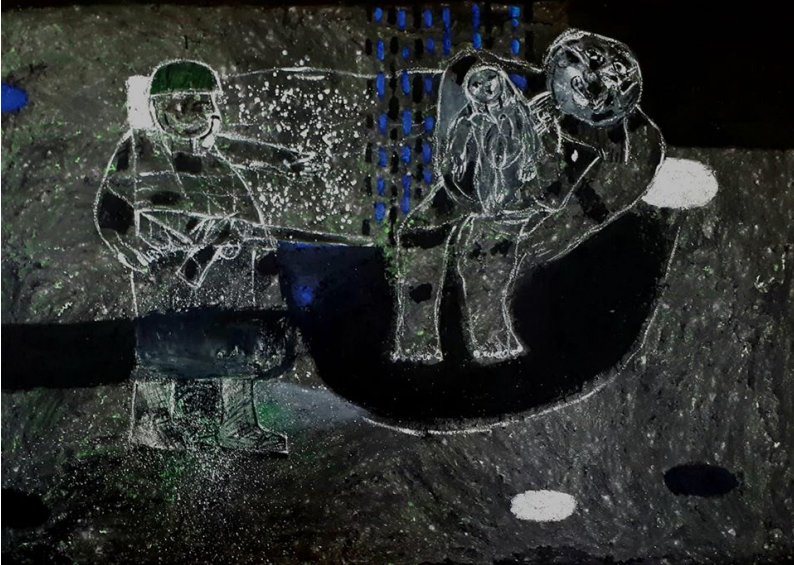

Resim 8: İbrahim Alhassoun, İsimsiz (Anonymous), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 2003. (İbrahim Alhassoun'un Arşivinden, 2019).

Sanatçı savaş sonrası dönemlerde siyah, kırmızı, gri ve mavi renk tonları ile kübik, soyut ekspresyonist ve sembolist eserler vermiştir. Bu dönemde yağlı boya tekniğinde eserler vermeye devam eden sanatçı, yoğunlukla karışık teknikte eserler üretmiştir. Fakat bu dönemdeki eserlerinde önceki dönemden farklı olarak yıkılmış veya tahrip edilmiş kentleri koyu renk tonları ile resmetmiştir. Türkiye'ye göç ettikten sonra genel bir kent tasvirinden ziyade daha dar bir alanı çalışmalarına yansıttığı görülen sanatçının konu olarak savaş alanında ölen insanları, bombardımanlara maruz kalan çocukları ve birçok göçmenin göç yolunda konaklama yeri olarak yaşadıkları çadır kentleri (Res. 9) işlemiştir. Bu dönemde sanatçı eserlerinde genellikle savaş esnasındaki olumsuzluklar ile göç yolundaki olayları konu etmiştir (Res. 10).

Resim 9: İbrahim Alhassoun, İsimless (Anonymous), Mixed Media on Canvas, 2020. (İbrahim Alhassoun'un Arşivinden, 2020).

Resim 10: İbrahim Alhassoun, İsimless (Anonymous), Mixed Media on Canvas, 2020. (İbrahim Alhassoun'un Arşivinden, 2020).

4. Ahmad Raid Mohamad

1977 yılında Suriye'nin Halep kentinde dünyaya gelen sanatçı Mohammed Fa-tih Güzel Sanatlar Merkezi'nde eğitimini tamamlamıştır (Röportaj, 2019). 2013 yılında Türkiye'ye göç eden sanatçının savaş öncesi eserlerinde insan, eserlerinin ana temasıdır. Savaş öncesi dönemde insan figürünü portreci bir anlayışta aktarmıştır. Eserlerinde siyah, sarı, mavi ve kırmızı renk tonları ile soyut ekspresyonist (Res. 11) çalışmalar yaptığı görülmekle birlikte bu dönemde yaptığı portre çalışmaları Suriye modern sanatın önemli temsilcilerinden biri olan Fateh Moudarres'in portreleriyle benzerlik göstermektedir. Savaş sonrası eserlerinde yağlı boya tekniği kullanan sanatçı, mekân kaygısı gütmeyen yoğun olarak sinirli, mutsuz ve hüzünlü insanları yalnız ya da grup çalışmaları içinde betimlemiştir. Ayrıca sanatçının az sayıda natüremort eseri de vardır.

Resim 11: Ahmad Raid Mohammad, İsimli (Anonymous), Kâğıt Üzerine Akrilik Boya, 2010. (Ahmad Raid Mohammad'ın Arşivinden, 2019).

Ahmad Raid Mo-hamad savaş sonrası eserlerinde ise daha önce tercih ettiği renkleri daha koyu tonlarda kullanarak soyut ekspresyonist eserler ver-meye devam etmiş olup malzeme olarak akrilik boya ve karışık teknik kullanmıştır. Sanatçı, bu dönemde portre yapımına da devam etmiş ve genel olarak belli belirsiz mekânlar içinde figüratif resimler yapmıştır. Bu eserler detaylı incelendiğinde konu olarak savaş ortamının işlendiği görülmektedir. Ancak sanatçı sanat hayatı boyunca aynı renkleri kul-

Resim 12: Ahmad Raid Mohammad, İsimli (Anonymous), Kâğıt Üzerine Karışık Teknik, 56X76 cm., 2018. (Ahmad Raid Mohammad'ın Arşivinden, 2019).

lanmış olsa da özellikle Türkiye'ye sığındıktan sonra kullandığı renklerin tonlarında değişimler olmuştur. Tablolarında kırmızı, sarı, yeşil ve tonlarını kullanarak işlediği konuları daha canlı bir görünüm içinde ve dikkat çekici bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca Türkiye'ye sığındıktan sonra portreci kimliğinden önemli oranda uzaklaşmış bunun yerine çok figürlü konulara ağırlık vermiştir (Res. 12).

5. İmad Habbab

1989 yılında Suriye'nin Şam kentinde dünyaya gelen İmad Habbab eğitimini Şam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim bölümünde tamamlamıştır (Röportaj, 2019). 2015 yılında Türkiye'ye göç eden sanatçı savaş öncesi dönemde sıklıkla sarı ve mavi renk tonları ile ekspresyonist çalışmalar yapmıştır (Res. 13). Bu dönemde tuval üzerine yağlı boya tekniği ile resimler yapan sanatçı konu olarak eserlerinde natüromort, figüratif ve kesit portreler çalışmış ve bu eserlerde mekân kaygısı gütmüştür.

Savaş sonrası dönemde ise sanatçı siyah, sarı, yeşil, turuncu ve kahverengi tonları ile post-empresyonist, ekspresyonist ve soyut ekspresyonist eserler vermeye devam etmiştir (Res. 13-14). Habbab bu dönem çalışmalarında çeşitli tekniklere yönelmiştir. Bu yönelim sonrası kâğıt ve tuval üzerine tükenmez kalem, mürekkep ve suluboya eserler üretmiştir. Sanatçı konu olarak savaş esnasında maruz kaldığı patlamaları (Res. 14) soyut bir dille eserlerine taşımıştır. Sanatçı 2019 yılına kadar portreleri kent görünümleri ile birleştirirken daha sonraki yıllarda empresyonist bir tavırla kent ve doğa betimlemeleri resmetmiştir. Aynı zamanda 2019 yılından sonra sürrealist sanat anlayışını benimsemiş ve buna paralel olarak görmüş olduğu rüyaları eserlerine konu olarak taşımıştır (Res. 15). Bütün bu çıkarımların yanı sıra sanatçının

Resim 13: İmad Habbab, O Bir Film İzliyordu (She Was Watching a Movie), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 90x120 cm., 2011. (İmad Habbab'ın Arşivinden, 2019).

Resim 14: İmad Habbab, İmparatorluk Patlaması (The Imperial Explosion), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 120x120 cm., 2012. (İmad Habbab'ın Arşivinden, 2019).

Resim 15: İmad Habbab, Herşey Bitti Mi (Is It All Over), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 149x318 cm., 2020. (İmad Habbab'ın Arşivinden, 2020).

renk yelpazesinin genişlediği, sarı ve yeşil renklerin her zaman eserlerine hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sanatçının savaşın psikolojik bir etkisi olarak eserlerinde giderek artan şekilde kullandığı koyu renk hakimiyeti dikkat çekmektedir.

6. Mustafa Teet

1968 yılında Suriye'nin Halep kentinde dünyaya gelen Mustafa Teet, sanat eğitimini Fethi Mohammad Plastik Sanatlar Enstitüsü Heykel bölümünde tamamlamıştır (Röportaj, 2019). 2013 yılında Türkiye'ye gelen sanatçı savaş öncesi dönemde yoğun olarak kemik ve yaşamış olduğu coğrafya itibari ile zeytin ağacını (Res. 16) malzeme olarak kullanmıştır. Çalışmalarında sabit bir konuya bağlı kalmayan sanatçı figüratif betimlemelerle soyutlamacı ve sembolik eserler üretmiştir.

Sanatçı savaş sonrası dönemlerde ise metal, polyester gibi malzemeler ile soyut eserler (Res. 17) vermeye devam etmiştir. Kullandığı malzemeleri özellikle savaş ve sonrası dönemde boya yardımı ile de renklendirmeyi tercih eden sanatçı, soyutlamacı yaklaşımla üretmeyi sürdürmüştür. Bu dönem eserlerinde konu olarak savaş ortamını ve bundan etkilenen insanları işlemiştir.

Resim 16.: Mustafa Teet, İsimsiz (Anonymous), Zeytin Ağacı, 55x12x5 cm., 2010. (Mustafa Teet'in Arşivinden, 2019).

Resim 17: Mustafa Teet, Kavrulmuş Şehir (Roasted City), Metal, 200x100 cm., 2019. (Mustafa Teet'in Arşivinden, 2019).

7. Khayyam Zedan

1983 yılında Suriye'nin Salamiyah kentinde dünyaya gelen Khayyam Zedan lisans ve yüksek lisans eğitimini Şam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde tamamlamıştır. Sanatçı 2009-2015 yılları arasında da aynı üniversitede akademisyen olarak çalışmıştır (Röportaj, 2019). 2016 yılında Türkiye'ye göç eden sanatçı savaş öncesi dönemde yoğun olarak siyah, mavi ve pembe renk tonları ile ekspresyonist ve soyut ekspresyonist (Res. 18) çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde teknik olarak tuval üzeri yağlı boya çalışan sanatçı soyut figüratif çalışmalar yapan ve konu olarak eserlerinde soyut bir mekân kurgusu içerisinde insanların ruhsal durumlarını irdelemiştir.

Resim 18: Khayyam Zedan, Çöp (Rubbish), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 150x185 cm., 2010. (Khayyam Zedan'ın Arşivinden, 2019).

Sanatçı savaş sonrası dönemde sıklıkla mavi renk tonları ile soyut ekspresyonist eserler (Res. 19) vermeye devam etmiştir. Bu dönemde farklı tekniklerde eserler üreten sanatçı yoğun olarak tuval üzerine yağlı boya kullanmıştır. Eserlerinde soyutlamacı yaklaşımın arttığı gözlemlenen sanatçının konu olarak da savaş sebebi ile yıkılan şehirler ve bunlardan etkilenen insanları resmettiği görülmektedir. Ayrıca savaş sonrası eserlerinde savaş öncesi ve savaş esnasındaki farklı olarak renklerin tonlarının daha açık ve canlı olması dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 19:
Khayyam
Zedan, İsimsiz
(Anonymous), Tuval
Üzerine Yağlı Boya,
150x185.5 cm., 2015.
(Khayyam Zedan'ın
Arşivinden, 2019).

8. Eyas Jaafar

1965 yılında Suriye'nin Şam kentinde dünyaya gelen sanatçı, eğitimini Şam Üniversitesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü'nde tamamlamıştır (Röportaj, 2019). Sanatçı, iç savaş başladıktan sonra 2012 yılında Mısır'a, 2013 yılında Lübnan'a ve 2015 yılında da Türkiye'ye göç etmiştir. Jaafar, savaş öncesinde yaptığı eserlerinde insan temasına ağırlık vermiştir. Çoğunlukla kırmızı, sarı ve mavi renk tonları ile empresyonist, sembolist ve kübik çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde tuval üzerine yağlı boya ve kâğıt üzeri suluboya çalıştığı gözlemlenen sanatçı konu olarak yoğun olarak insan figürünü doğal halinde gösteren anlar, figür içerikli peyzaj, toplumsal sorunlar ve portre çalışmaları yapmıştır.

Sanatçının savaş sonrası dönemlerde ise siyah, mavi ve kırmızı renk tonları ile ekspresyonist (Res. 20) ve romantik eserler verdiği görülmektedir. Teknik olarak çoğunlukla kâğıt ve tuval üzerine karakalem, suluboya, akrilik boya ve yağlı boya ile çalışmalar yapan sanatçının, konu olarak savaş sebebi ile hissettiği yal-

Resim 20: Eyas Jaafar, Tek Başına (Alone), Kâğıt
Üzerine Suluboya, 21x29,7 cm., 1991.
(Eyas Jaafar'ın Arşivinden, 2019).

Resim 21: Eyas Jaafar, Acının Zirvesi (Peak of Pain), Tuval Üzerine Akrilik Boya, 29,7x42 cm. 2019. (Eyas Jaafar'ın Arşivinden, 2019).

nızlığı ve mutsuzluğu resmettiği gözlemlenmektedir (Res. 21). Ayrıca toplu taşıma seyahatleri sırasında çok sayıda anlık eskiz yapmış, insanların ruh halleri ve yüz ifadeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Sanatçının bu dönem eserlerinde mavi başta olmak üzere birçok rengin koyu tonlarını kullanılması savaşın sanatçı üzerindeki psikolojik etkisinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

9. Zolfaqar Shaarani

1981 yılında Suriye'nin Şam kentinde dünyaya gelen Zolfaqar Shaarani Şam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde eğitimini tamamlamıştır (Röportaj, 2019). 2014 yılında Türkiye'ye, 2015 yılında Yunanistan'a daha sonra da Almanya'ya göç eden sanatçı savaş öncesi dönemde yoğun olarak kırmızı renk tonları kullanarak soyut ekspresyonist (Res. 22) çalışmalar yapmıştır. Savaş öncesi dönemde tuval üzerine karışık teknik ile resimler yapan sanatçı konu olarak evrenin varlığını sorgulayan bir yaklaşım sergilemiştir.

Sanatçı savaş sonrası dönemde ise siyah, sarı, kırmızı ve mavi tonları ile ekspresyonist, süprematist ve soyut ekspresyonist eserler üretmiştir. Çalışmalarında teknik olarak çeşitliliğe yönelen sanatçı, bu yönelim sonrası kâğıt ve tuval üzerine suluboya, akrilik boya ve yağlı boya tekniklerinde eserler üretmiştir. Özellikle 2015 yılından sonra savaş konulu eserler vermeye başlayan Shaarani, bu eserlerde savaşın yıkımına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu dönemde sanatçı, savaş konulu eserlerin yanı sıra kent görünümleri, portre ve natüremort içerikli çalışmalar da yapmıştır.

Özellikle 2016 yılından sonra kompozisyonlarına yazıyı da eklemiştir. Başlangıçta soyutlamacı ve kaligrafik düzenlemeler şeklinde ortaya çıkan yazının, giderek önemi artmış, sanatçı benzer konulu birkaç tablosunda Paul Klee'nin eserlerinde kullandığı tarza benzer çizgilerle oluşturduğu figür/karakterleri aynı zeminde yazıyı kullanarak birbirleriyle diyalog halinde betimlemiştir. Bütün bu tespitlerin dışında sanatçının savaş sonrası eserlerinde kullandığı renklerin ton olarak matlaştığı ve birçok çalışmasında kahverengi ve mavi kullandığı görülmüştür (Res. 23).

Resim 22: Zolfaqar Shaarani (Anonymous), İsimli, Tuval Üzerine Karışık Teknik, 210x150 cm. 2013. (Zolfaqar Shaarani'in Arşivinden, 2019).

Resim 23: Zolfaqar Shaarani, Bir ve Sıfır Diyalogları (One&Zero Dialogues), Kâğıt Üzerine Karışık Teknik, 30x30 cm., 2019. (Zolfaqar Shaarani'in Arşivinden, 2019).

10. Ahmad Haj Omar

1989 yılında Suriye'nin İdlib kentinde dünyaya gelen Ahmad Haj Omar, 2013 yılında Halep Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü'nden mezun olmuştur (Röportaj, 2019). 2016 yılında Türkiye'ye göç eden sanatçının savaş öncesi dönemde yaptığı resimler genelde mavi ve tonları ile pastel renklerden oluşan soyutlamacı figüratif eserler ürettiği görülmektedir. Çalışmalarında birçok teknik kullandığı görülen sanatçının tek bir konuya odaklanmadığı fakat portreci anlayışta göz imgesinin vurgulandığı çizimlere yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Res. 24). Sanatçı göz çizimini bazen bir görme organı olarak kullanılırken bazen de figürün tamamını niteleme amacı gütmüştür.

Resim 24: Ahmad Haj Omar, Portre (Portrait), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 40x50 cm., 2013. (Ahmad Haj Omar'ın Arşivinden, 2019).

Resim 25: Ahmad Haj Omar, Biçimlendirmek (Form Into), Kâğıt Üzerine Karakalem Tekniği, 35x50 cm., 2016. (Ahmad Haj Omar'ın Arşivinden, 2019).

Sanatçı savaş ve sonrasındaki dönemlerde ise yoğun olarak mor tonlar kullanmış, yer yer kara kelem tekniği ile sürrealist eserler üretmiştir. Türkiye'deki çalışmalarında, özellikle 2016 yılından itibaren olan eserlerinde göz çizimlerinin bir insanı (Res. 25) nitelediği açıkça görülmektedir. 2015 yılından sonraki eserlerde mor dışındaki renklerin canlı tonlarını kullanması savaşın insan psikolojisi üzerinde bıraktığı olumsuz etkiden kaynaklı olduğu değerlendirilebilir.

Sonuç

Mülteci sanatçıların savaş öncesi eserleri ile savaş sonrası eserleri arasında üslûp olarak temelde dikkat çekici bir değişim gözlemlenmemekle birlikte eserlerinde tercih ettikleri renk yoğunluğu, kullanılan nesne seçimi ve figürde ifade bulan duygu belirgin şekilde farklıdır.

Makaleye konu edilen sanatçıların büyük çoğunluğunun, göç ettikten sonraki dönemde yaptıkları eserlerinde renk tercihlerinin değiştiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla savaş sonrası eserlerde genellikle hüznün, mutsuzluğun sembolleri olarak görülen gri, siyah ve tonlarının yoğun kullanımı söz konusudur. Buna karşın bazı sanatçılar ise savaş öncesinde kullandıkları sıcak renkleri savaş sonrasında yaptıkları eserlerde de kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bu sanatçıların savaş öncesi kullandıkları renkleri terk etmeyip aksine daha çarpıcı tonlarda kullanmayı sürdürmelerindeki temel etkenin duygularını canlı ve çarpıcı renklerle izleyiciye daha etkili bir şekilde aktarmayı düşünmelerinden kaynaklı olduğu değerlendirilmektedir. Sanatçıların savaş sonrası yaptıkları, figüratif öğeler barındıran eserlerde savaşın izleri, figürlerin yüz ifadelerinde; endişe, korku ve dehşet dolu bakışlarla ifade bulurken, soyut betimlemelerdeki boyanın kullanım şekli, adeta ruhsal parçalanmışlığı ve etrafa saçılmış kanı anımsatır biçimdedir. Sanatçıların büyük bölümü savaş sonrası dönemde soyutlamacı yaklaşımlarla kentleri, savaşta yıkılan yerleşim alanlarını, göç eden ve bunlara şahit olan insanları betimlemişlerdir. Eserlerdeki bu öğeler sanatçıların savaş bölgesinden uzaklaşmış olmalarına rağmen hâlâ savaşın etkisinde olduklarını, bilinçli ya da bilinçsizce bu duygu durumunu yansıttıklarını gösterir. Sanatçılardan birçoğunun savaş sonrası eserlerinde kırmızı, mavi, siyah, gri renklerle koyu tonları tercih etmeleri de içinde buldukları bu durumdan kaynaklıdır. Siyah ve grinin insan üzerinde korkuyu, bilinmezliği, paniği ve ölümü; kırmızının şiddeti, nefreti, işkenceyi ve kanı; mavinin ise genel olarak koyu renk tonları ile yan yana kullanılarak keder, hüznün ve sıkıntı duygularını çağrıştırması bu düşünceyi desteklemektedir. Bu tespitler sanatçıların savaş sonrası eserlerinde konu ve renk olarak bazı değişimler ortaya koyduklarını destekler niteliktedir. Dolayısıyla savaş ve göç, sanatçıların sadece özel hayatını etkilemekle kalmayıp sanat eserlerine de yansımıştır. Bu yansıma incelenen sanat eserlerinde açık bir şekilde gözlemlenirken, aynı zamanda sanatın insanların duygu, düşünce ve yaşamına ışık tutan belge niteliğinde araç olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Sanatçılar taraf olarak görülebilecek siyasal bir tutumla eserlerine yaklaşmamışlardır. Eserlerinde, siyasi bir tavır olarak ifade edilebilecek tek şey savaş karşıtlığı olabilir. Bu karşıtlık tablolarında geniş bir şekilde işledikleri ana temalardan kaynaklanır. Bu temalar savaşın bir sonucu olarak fiziki ve psikolojik şiddet görmüş insanlar, değişen yaşam koşulları ve tahrip olan kentlerdir. Sanatçılar savaşın toplum ve birey üzerindeki etkilerini, kişisel deneyimlerine dayanarak tuvallerine taşımayı tercih etmişlerdir. Bu durum savaşın yarattığı olumsuzlukların insan psikolojisi üzerindeki etkileri hakkında izleyiciye bilgiler verirken, savaş ve göç olgusunun yarattığı koşulların sanatçı ve sanat eserleri üzerinde gözlemlenen değişimini ve gelişimini de ortaya koyar.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Altınıydız Artun, N. ve Artun, A. (2018). *Dada Klavuz, 1913-1923 Münih, Zürich, Berlin, Paris, İstanbul:İletişim Yayınları.*
- Bilgin, N. (2013). *Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Boyacıoğlu, İ. ve Gezgin, N. G., (2018). “Birinci Dünya Savaşı’ndan Kalan İnsan Hikâyeleri: Türkiye’de Anı Paylaşım Kültürü ve Ulusal Kimlik”, *Psikoloji Bilimi Çerçevesinde I. Dünya Savaşına Bir Bakış*, (Edit: Göklem Tekdemir Yurtdaş-Tevfika İkiz), İstanbul:Hiper Yayın, 87-99.
- Çelik, H. (2014), *Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ufuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erol Şahin, A. ve Kayahoğlu, S. (2016). I. Dünya Savaşı’nın Avrupa Resim Sanatına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi (10/19)*, 183-207.
- Dede, A. (2011). The Arab Iprising Debating the “Turkish Model”. *Insight Turkey Dergisi (13/2)*, 23-32.
- Demir, A. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (3/1)*, 147-162.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Deniz, T. (2014). Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme. *Ortadoğu Dergisi (18/29)*, 65-78.
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya. Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (1/15)*, 61-90.
- Doster, B. (2013). Arap Baharı’ndan Demokrasi Beklemek. *Ortadoğu Analiz Dergisi (5/50)*, 55-60.
- Freud, S. (2019). *Bir Yanılsamanın Geleceği, Neden Savaş*, (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say yayınları.
- Lynton, N. (2015). *Modern Sanatın Öyküsü*, (C. Çapan, S. Öziş, Çev) Çin: Remzi Kitabevi.
- Oğuzlu, T. (2001). Arap Baharı ve Yansımaları. *Ortadoğu Analizi Dergisi (3/36)*, 8-16.
- Özakupınar, Y. “İnsanın Doğası ve Savaş, Savaş ve Psikoloji”, *Psikoloji Bilimi Çerçevesinde I. Dünya Savaşına Bir Bakış*, (Edit: Göklem Tekdemir Yurtdaş-Tevfika İkiz), Hiper Yayın, 2018, İstanbul, sayfa aralığı: 13-24,

- Pınar, L. (2018). Ortadoğu'da Meydana Gelen Halk Ayaklanmalarının Türkiye'nin Ekonomik Güvenliğine Olan Olumsuz Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (16/3), 127-138.
- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*.
- Uşul, A. (2011). Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkanları, Libya ve Türkiye'nin Tutumu. *Global Political Trends Center Dergisi* (23), 1-12.
- Yılmaz, M. (2005). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: KBÜ BAP Koordinatörlüğü SYL-2019-2015 numaralı proje kapsamında finansal destek.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: KBÜ BAP Coordination Office, the project numbered SYL-2019-2015.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | *Journal of Art History*
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 32, Sayı: 1, Nisan 2023 | *Volume: 32, Issue: 1, April 2023*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

